

Історія

УДК 94(430)159.953.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.21532185>

Отто фон Бісмарк в німецькій колективній історичній пам'яті

Сергій Асатуров

кандидат історичних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і
природокористування України, Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-3177-0510>

Андрій Мартинов

доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

Прийнято: 16.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** У статті проаналізовано еволюцію оціночного ставлення до Отто фон Бісмарка в німецькій колективній історичній пам'яті. Мета статті полягає у висвітленні зміни образу канцлера Бісмарка в німецькій колективній пам'яті різних історичних епох. Методологія статті ґрунтується на ретроспективному методі, історико-генетичному методі, історико-порівняльному методі, історико-описовому методі. Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні досвіду цілеспрямованого формування «залізним канцлером» свого образу в історії, символом чого стали мемуари. Висвітлено корекцію цього образу за часів кайзера Вільгельм II як антипода Бісмарка в історії другого рейху. Перша світова війна адептам*

Бісмарк задавалася втіленням його історичної місії. Поразка другого рейху в Першій світовій війні визначила суперечливість ставлення еліт і суспільства Веймарської республіки до Бісмарка. Республіка була не стільки демократією, скільки форматом конкурентного авторитаризму, властивого «залізному канцлеру». Нацистський Третій рейх ідентифікував себе як справжнього реставратора спадку Бісмарка. У висновках зазначається, що Федеративна Республіка Німеччина в своїй історичній політиці заперечувала спадок Третього рейху, але адаптувала тяглість інших періодів національної історії. В 1950-ті роки відбулася інституалізація пам'яті про Бісмарка через створення музею. Німецька Демократична Республіка класифікувала Бісмарка як ворога Маркса та оцінювала його історичний спадок у вузьких класових категоріях. Після 1990 року образ Бісмарка в німецькій колективній пам'яті став різноманітним. Ліберальна частина німецького суспільства вважає його ворогом ліберальної демократії. Національно-консервативна частина німецького суспільства ідеалізує історичний спадок Бісмарка.

Ключові слова: Бісмарк, колективна історична пам'ять, консерватизм, конкурентний авторитаризм, лібералізм, націоналізм, Німеччина, прусська спадщина.

Otto von Bismarck in German Collective Historical Memory

Sergey Asaturov,

PhD. docent. Department of International Relations and Social Science, National University of Bioreserch and Environmental Sciences, Kyiv, Ukraine

Andrii Martynov,

Dr., Habil (History), Professor, Department of International Relations and Foreign Politics of Ukraine, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The article analyzes the evolution of the evaluative attitude towards Otto von Bismarck in the German collective historical memory. The aim of the article is to highlight the change in the image of Chancellor Bismarck in the German collective memory of different historical eras. The methodology of the article is based on the retrospective method, the historical-genetic method, the historical-comparative method, and the historical-descriptive method. The scientific novelty of the study lies in the generalization of the experience of the purposeful formation of the "Iron Chancellor" of his image in history, which was symbolized by memoirs. The correction of this image during the time of Kaiser Wilhelm II as the antipode of Bismarck in the history of the Second Reich is highlighted. The First World War was considered by Bismarck's followers to be the embodiment of his historical mission. The defeat of the Second Reich in the First World War determined the contradictory attitude of the elites and society of the Weimar Republic towards Bismarck. The republic was not so much a democracy as a format of competitive authoritarianism, characteristic of the "Iron Chancellor". The Nazi Third Reich identified itself as the true restorer of Bismarck's legacy. The conclusions note that the Federal Republic of Germany denied the legacy of the Third Reich in its historical policy, but adapted the continuity of other periods of national history. In the 1950s, the institutionalization of the memory of Bismarck took place through the creation of a museum. The German Democratic Republic classified Bismarck as an enemy of Marx and assessed his historical legacy in narrow class categories. After 1990, the image of Bismarck in the German collective memory became diverse. The liberal part of German society considers him an enemy of liberal democracy. The national-conservative part of German society idealizes the historical legacy of Bismarck.*

Keywords: *Bismarck, collective historical memory, conservatism, competitive authoritarianism, liberalism, nationalism, Germany, Prussian heritage.*

Після 1990 року Німеччина була в ідеальному унікальному історичному становищі. Німці були оточені дружніми державами. Ці держави разом із Німеччиною увійшли до Європейського Союзу. Німці почували себе лідерами єдиної Європи. Здавалося, що задачі, які намагався вирішувати Бісмарк, успішно вирішені. Однак, в 2010-х – 2020-х роках намітилась тенденція до економічної кризи. Росія намагалася взяти реванш за поразку в «холодній війні» і зруйнувала європейську систему безпеки у тому вигляді, якою вона була після 1990 року. Німецька колективна свідомість, яка була радикально демобілізована після двох поспіль поразок у Першій і Другій світових війнах, зіштовхнулася із викликом потреби повернення до «пруського військового духу». Зазначена тенденція актуалізувала звернення до дослідження пруської спадщини, персоніфікованим символом якої є Бісмарк.

Фактично одночасно із завершенням політичної кар'єри почалося формування міфів про Бісмарка, які визначають його образ в німецькій колективній історичній пам'яті. Серед видатних німецьких канцлерів, які залишили помітний слід у національній історії, перше місце займає «залізний канцлер» Отто фон Бісмарк. З ним порівнюють хронологічні періоди правління Конрада Аденауера (1949-1963), Ангели Меркель (2005-2021), які не перевищили його рекорд, адже правили в демократичній державі. Утім, Бісмарк також вимушений був реагувати на корективи німецької політики після виборів рейхстагу. Однак це мало межі умовної конституційної німецької монархії та формату своєрідного німецького «конкурентного авторитаризму».

Мета статті полягає у висвітленні зміни образу канцлера Бісмарка в німецькій колективній пам'яті різних історичних епох.

Огляд літератури. XIX століття було часом особливої уваги до історії. Історія сприймається як офіційна версія пам'яті, тим самим історична реконструкція відрізняється від соціальної пам'яті. Німці схиляються до

жвавих термінологічних дебатів. В 1973 р. була опублікована монографія Хайдена Вайта «Метаісторія: історична уява в Європі XIX століття». Ця історична уява свідчить, що досвід минулого замінюється минулим досвідом, а це не тотожні поняття. Автор зазначеної монографії звернув увагу на три етапи роботи з історичним текстом. Перший етап це описання подій минулого, другий пояснення, чому подія відбулась, третій репрезентація минулого «в цілому» [1, с.14] Німецький дослідник інтелектуальної історії Райнхарт Козеллек в 1979 р. видав монографію «Минуле майбутнє. Щодо семантики історичного досвіду». Свою концепцію він назвав «минулим майбутнім», тобто ситуацією, коли очікування майбутнього формують історичний час і сприйняття минулого. В новий час змінювався простір досвіду і обрій очікувань. «Минуле майбутнє» це проекти, які люди в минулому будували щодо майбутнього. На думку історика, між 1750 і 1850 роками змінилось сприйняття часу. Майбутнє перестало бути продовженням минулого і стало сприйматись як щось нове, яке піддається плануванню. Історія рухається між тим, що ми пам'ятаємо та тим, що передбачаємо, або очікуємо.

Модерн прискорює час, де майбутнє диктує дії в сучасному, відриваючись від досвіду минулого [2, с.18] Досліджуючи часові пласти, Р. Козеллек зазначав, що «будь-яка подія, що стала предметом історичного дослідження й викладу, живиться фікцією фактичного, сама дійсність канула в минуле. Однак це не означає можливості довільного конструювання історичної події. Адже звірення із джерелами виключає те, що сказати недопустимо. Однак вона не диктує того, що можна сказати» [3, с.36] Р. Козеллек, звичайно, не порівнював об'єднання Німеччини 1871 р. і 1990 р., але коментуючи процес об'єднання ФРН і НДР, він зазначав, що «політичний акт, реалізований безповоротно, швидко і динамічно, протягом одного року і з неабияким дипломатичним хистом, аж ніяк не зміг безпосередньо змінити економічні умови, не кажучи вже про ментальну диспозицію тих людей, які

жили на цій території» [3, с.38] Бісмарку знадобилось фактично понад два десятиліття наполегливої роботи, аби створити Другий рейх.

Французький історик Морис Галбвакс простір і час включив до соціальних структур колективної пам'яті. Соціальна пам'ять це рух інформації в соціальному часі. Американський вчений Пол Коннертон шукав відповідь на питання, як пам'ять груп підтримується та передається наступним поколінням. Суттєвий вплив на цей процес має свідоме інспірування забуття, насильницьке зміщення акцентів у спільній пам'яті. «Контроль над пам'яттю суспільства, - писав П. Коннертон, - великою мірою обумовлює ієрархію влади» [4, с.15] Історія пізнається шляхом переосмислення минулого у індивідуальній і колективній свідомості.

В 2026 р. виповнилось сорок років «сутичці істориків», тобто жвавим дебатам в німецькій історичній науці з приводу витоків і причин нацизму. Чимало тез цих дебатів стосувалися способу формування Другого рейху за часів Бісмарка [5, с.1]. Зокрема, «залізного канцлеру» закидають протистояння з німецьким лібералізмом та надмірне плекання консервативної політичної культури, завдяки чому Другий рейх був більш авторитарним, ніж ліберальним імперським утворенням.

Зрозуміло, що сприйняття сучасного залежить, зокрема, від знання про минуле. Образи минулого легітимізують актуальний соціальний порядок. Різні вікові когорти мають відмінну соціальну пам'ять. Історична реконструкція відбувається навіть тоді, коли соціальна пам'ять зберігає прямі свідчення події. Пам'ять людей різних культур буде різнитися, бо їхні ментальні карти будуть різними. Семантичний код – ключ до всієї операції пам'яті, він є ментальною картою, засвоєною в дитинстві, та як такий це буде код зрозумілий, який поділяється колективно. Пам'ять чоловіків і жінок буде відрізнятися [5, с.52] Водночас для розуміння соціального життя причина і наслідки не менш важливі як і наділення значенням. На думку П. Коннертона, образи з минулого

та збереження у пам'яті знання про минуле підтримуються та передаються наступним генераціям за допомогою ритуальних (більшою чи меншою мірою) дійств (перформенсів). Для цього важливі церемонії вшанування пам'яті. Наприклад, церемонії націонал-соціалістичного режиму були нововинайденими. Ритуали наділяють смислом життя тих, хто бере в них участь. Ритуал репрезентує соціальну реальність, тлумачить її. Ми зберігаємо минуле (версії минулого), репрезентуючи його для себе у формі слів і образів. У Прадавньому Римі була форма прокляття пам'яті (*damnatio memoriae*), яка передбачала заборону на будь-яку згадку про осуджену персону. Бісмарк це ніколи не стосувалося.

Аналізуючи винайдення традицій, Е. Гобсбаум писав, що «німецькій імперії не вдалося ані зробити з імператора Вільгельма I загальновизнаного батька-засновника об'єднаної Німеччини, ані перетворити його іменини на справжнє національне свято. Офіційна підтримка забезпечили на 1902 р. зведення 327 монументів на честь імператора, але лише за один рік по смерті канцлера в 1898 р. звести «колони Бісмарка» вирішили 470 муніципалітетів [6, с.354] Музеї і меморіали залишаються важливими інструментами передачі пам'яті від покоління до покоління [7, с.15] Суб'єктами колективної пам'яті є мертві та ненароджені, які проявляють свій вплив через традиції, соціальні інститути й закони.

Гітлер у своїх монологах у ставці фюрера полюбляв робити історичні алюзії, посилаючись на авторитет Бісмарка [10, с.118]. Нацистам подобалося, що Бісмарк об'єднав німецькі землі, створивши єдину систему права й централізовано керовану бюрократію. Бісмарк дав німцям нову спільну ідентичність у новому індустріальному світі.

Порівнюючи «політику пам'яті» у ФРН та «історичну політику» в НДР, зауважимо, що тренд колективної пам'яті про Другу світову війну в ФРН змінювався від «примирення з минулим» (до 1985 р.) до «подолання

минулого». На зорі становлення Федеративної Республіки Німеччини процес формування соціального ринкового господарства описав батько німецького економічного дива Людвіг Ерхард. Його праця «Процвітання для всіх» лапідарно згадала про започаткування формування «рейнської моделі капіталізму» за часів Отто фон Бісмарка [9, с.218]. Аденауер виступив за запровадження «пруського кроку» на парадах бундесверу.

Ян Ассманн і Тоні Холшер показали вплив культури на пам'ять [11, с.23]. Аналізуючи дискусію німецьких істориків щодо суспільно-політичної природи нацизму та його місця в німецькій історії, Юрген Кочка піддав гострій критиці тезу та аргументацію щодо «особливого німецького історичного шляху», які вирости з культу Бісмарка [12, с.28]. В середині 1990-х було проведено історико-соціологічне дослідження, як складова проекту дослідження колективної європейської історичної свідомості, стану на той час історичної свідомості німецької молоді [13, с.14]. Бісмарк тоді молодим німцям здавався надто архаїчним політиком, час якого давно минув.

Виклад основного матеріалу. 20 березня 1890 р. імператор Вільгельм II відправив Бісмарка у відставку, скасувавши у своїй закон проти соціалістів. Бісмарк отримав титул герцога і звання генерал-полковника кавалерії. Його обрали депутатом рейхстагу, вся Німеччина святкувала його 80-річчя. Перше англomовне видання біографії Бісмарка було перекладом німецького видання Езекіля опубліковано у лютому 1870 року. Західнонімецький бібліографічний довідник Гертеля і Борна 1966 р. нарахував 6138 видань біографій Бісмарка [13, с.19]. Відтоді увага до постаті Бісмарка залишається концентрованою.

Після відставки Бісмарк зовсім від справ не відійшов. «Ви не можете від мене вимагати, щоб після сорока років, присвячених політиці, я раптом взагалі нічого не робитиму» [16, с.29]. Британський історик Е. Гобсбаум писав, що «винайдення традиції в Німецькій імперії, пов'язане переважно з епохою Вільгельма II. Цілі були загальною подвійними: встановити наступність між

Другою і Першою Німецькими імперіями, тобто заснувати нову імперію як реалізацію віковичних національних прагнень німецького народу, підкреслити особливий історичний досвід, який пов'язував Пруссію з рештою Німеччини в побудові нової імперії в 1871 р. Головною перешкодою на шляху до цих цілей було, по-перше, те, що історія Священної Римської імперії германської нації важко вкладалася в будь-яку націоналістичну модель XIX ст.; по-друге, те, що її історія не промовляла за результат 1871 р. не тільки як за історично неминучий, а навіть як за вірогідний. Пов'язати її з модерним націоналізмом можна двома способами: ідеєю споконвічних національних ворогів, через протиставлення яким німецький народ визначав свою ідентичність і прагнув державної єдності, та ідеєю завоювання або культурної, політичної і мілітарної вищості, через яку німецький народ, розпорошений на значних теренах інших держав Центральної та Східної Європи, міг заявляти про своє право об'єднатися в єдиній Великій Німеччині. На другій ідеї бісмарківська імперія переважно «малонімецька», особливо не наголошувала, хоча сама Пруссія, як видно з її назви, історично складалася шляхом експансії на слов'янські та балтійські землі за межами Священної Римської імперії» [6, с.316].

Головним ділом Бісмарка після відставки стала підготовка мемуарів. Бісмарк не лише хотів вплинути на формування свого образу в очах нащадків, а й намагався впливати на майбутню політику. В активних кампаніях у пресі він нападав на свого наступника на посаді канцлера Капріві. Смерть дружини 1894 р. стала сильним ударом по Бісмарку. В 1896 р. Бісмарк взяв участь у коронації російського імператора Миколи II. Незабаром здоров'я колишнього канцлера погіршилося. 30 липня 1898 р. він помер на 84-му році життя.

Соціально-історична пам'ять виконує важливу функцію, вона фіксує причини й наслідки, отже, вирішує прикладне завдання наділення певної події або факту значенням. Завдяки цьому, робота пам'яті це взаємодія та «гра» з символами та смислами. Пам'ять також виконує селективну функцію,

допомагаючи обирати спосіб дій в залежності від мінливих змін обставин. Найкраще запам'ятовується цікаве, хвилююче, що інтенсивно переживається, пов'язане з яскравими емоціями. Також добре запам'ятовується глибоко усвідомлена інформація, що кореспондується із практикою, або те, що часто повторюється. У пам'яті щось добре «відкладається», якщо людина, або суспільство дають собі установку саме це запам'ятати. Добре залишаються у пам'яті також незавершені дії, недоговорені фрази, інші «незабутні» моменти життя. Отже, пам'ять зберігає накопичену соціальною системою інформацію. Вона забезпечує когерентність (безперервність) свідомості, тотожність (ідентичність) суб'єкта. Пам'ять створює знакову систему ментальних кодів. Лінгвістична природа свідомості обумовлює той факт, що соціальна комунікація є неодмінною умовою його формування та функціонування.

Типологічно соціально-історична пам'ять поділяється на: «інституціолізовану» «музейну пам'ять» (деякі меморіали можуть стати інструментами забуття), пам'ять у топоніміці громадських місць, та «феноменологічну» власне індивідуальну пам'ять, а також пам'ять різних соціальних верств. Водночас індивідуалізація історичної пам'яті «порушує її функціонування як основи соціокультурної ідентичності».

Також можна оперувати з офіційною пам'яттю еліти, яка інтенсивно впливає на науково-історичну пам'ять, народною пам'яттю, котра з другої половини ХХ ст. фіксується «усною історією», а також пам'яттю «ідеальною», яка пов'язана зі спробами зміни історичної ідентифікації. Одночасно в суспільній свідомості співіснує пам'ять трьох-чотирьох поколінь, які є сучасниками. У більшості культур існує й гендерний аспект пам'яті, адже у будь-якому суспільстві чоловіки та жінки відрізняються не лише за освітніми, а й професійними ознаками та набутим досвідом. Зрештою, за географічною типологією є пам'ять сільська й пам'ять міська, тобто урбаністична, а також пам'ять певних регіонів.

Звертаючись до аксіологічного ціннісного аспекту пам'яті, ми маємо справу з «пам'яттю переможців» та «пам'яттю переможених». Тому навряд чи можна вважати коректним бажання «повернення історичної пам'яті», яка апріорі розглядається як «єдина пам'ять». Насправді, починаючи від модерних часів, тим паче постмодерних, сучасниками яких ми є, маємо справу зі складною соціальною диференціацією і складною структурою соціально-історичної пам'яті. Демократичне ставлення до феномену пам'яті вимагає відтворення множини пам'ятей у всьому її типологічному спектрі.

Треба зазначити, що в інформаційному постмодерному суспільстві феномен історичної пам'яті перебуває у стані змін механізмів формування та суспільно-політичних умов функціонування. Кожен з видів історичної пам'яті перебуває у постійному «діалозі» з усіма іншими. Результатом такої конкурентної взаємодії є «легалізація» суспільних практик підтримки одних аспектів пам'яті та наполегливі спроби «амнезії», або щасливого забуття болісних миттєвостей чи аспектів минулого.

Становлення міфу про Бісмарка відбувалось впродовж 1890-1914 років. В 1869 – 1934 роках у Європі, Африці, Америці, Австралії було побудовано понад 200 пам'ятників Бісмарку. З них до ХХІ століття дожили понад 170 пам'ятників йому. У Калінінграді відповідний пам'ятник був зруйнований. В Німеччині збереглися понад 250 кінних та інших пам'ятників Бісмарку [13, с.41]. В Гамбурзі з 1906 р. відкрито пам'ятник Бісмарку. Справжній культ Бісмарка спостерігався в роки Першої світової війни. Рейнхард Козеллек звернув увагу на залежність історичного пізнання від мовних конструкцій, які використовуються, смислу термінологічних понять, понятійного апарату тлумачення джерел. Згадування за принципом буття передбачає відтворення в пам'яті того, що людина колись бачила або чула. Натомість «згадування, доручене паперу, є іншою формою відчуженої пам'яті. Нотуючи те, що я бажаю запам'ятати, - зазначав Еріх Фромм, - я набуває впевненості, що

володію інформацією, і тому не роблю спроб утримати її у власній голові. Я впевнений у своїй власності, але лише доти, доки не загублю нотатки, бо тоді я втрачаю і пам'ять про цю інформацію. Я втрачаю також здатність до стійкого запам'ятовування, бо мій банк пам'яті перетворився на екстерналізовану у вигляді нотаток частину мене самого» [14, с.319].

У Веймарській Німеччині історичний образ Отто фон Бісмарка був загалом позитивним. Веймарська республіка намагалась створити міф про Бісмарка. У лекціях про видатних історичних діячів історик Якоб Буркхард зазначав, «спільна воля, якій слугує індивід, може бути усвідомлена. Вона вирішує задачі, необхідні нації певного часу. Олександр захопив Персію, Бісмарк об'єднав Німеччину» [15, с.206] В 1924-1935 рр. видавали Зібрання творів Бісмарка. Показовою стала праця 1923 р. Валентина Гітермана «Історико-філософські візії Бісмарка». Автор визнавав, що немає документальних свідчень того, що Бісмарк прямо цікавився філософією історії, але він в своєму листуванні та публічних виступах давав «натяки» на своєму розуміння історичного процесу. Як не парадоксально, це тлумачення було близьким до історичного матеріалізму. Зокрема, Бісмарк визначав, що «ми живемо в епоху, коли хід подій визначають матеріальні інтереси». Йому належить фраза, що «логіка історії точніша за нашу рахункову палату» [17, с.68]. Магнати не соромились фінансувати загибель веймарської демократії. Німецький середній клас тримав свої заощадження в облігаціях, з яких фінансувалась Перша світова війна. Тож після 1918 р. мільйони німців розорилися. Творіння Бісмарка – Другий рейх зник з політичної реальності. Але його історичне життя, складовою якого є «залізний канцлер», тільки почалося. В 1923 р. був заснований музей Бісмарка в землі Шлезвіг-Гольштейн [18, с.1] В 1927 р. створений музей у Шенхаузені. В 1933 р. експонати із Шенхаузена були перевезені в Фрідріхру. Але справжня експлуатація образу Бісмарка тільки почалася в Третньому рейху.

У Третньому рейху Отто фон Бісмарк був символом імперського мислення. Чимало бізнесових родин, які долучились до індустріалізації Другого рейху, долучились до проєктів нацистів. Мова йде про бізнесові родини, які переважно накопили капітал за часів Бісмарка: Бош, Сіменс, Квандт, Круп, Тіссен, Флік, Фінк, Порше, Еткер. У лютому 1939 р. на гамбурзькій верфі «Bloom and Foss» було побудовано лінкор «Бісмарк». Британський флот його вислідив і потопив в Атлантичному океані 27 травня 1941 року.

Вальтер Франк (1905-1945) очолював імперський інститут історії нової Німеччини та намагався спекулювати на темі антисемітизму часів «залізного канцлера». Утім, навряд чи особисто Бісмарка можна було вважати антисемітом. Натомість нацистська антисемітська пропаганда приліпила стереотип «єврея як такого» до образів конкретних євреїв, яких особисто знали німці. Керівник зовнішньої розвідки нацистської Німеччини Вальтер Шелленберг у своїх мемуарах згадував, що над дверима кабінету Гітлера висів великий портрет Бісмарка [19, с.103]. Гудеріан згадував дискусію з Гітлером навесні 1945 р. щодо збереження сполучення між Східною Пруссією та Померанією. Суперечка точилася довго. «Гітлер буквально ревів від гніву. Гудеріан стверджує, що тоді він поглянув на портрет Бісмарка в шоломі й запитав, як висловився би Залізний канцлер про ситуацію в країні, яку він допоміг створити. На його подив, Гітлер раптом припинив ходити туди-сюди й сказав Гіммлеру, що генерал Венк доєднається до його штабу й керуватиме наступом. Потім він різко сів і сказав з усмішкою Гудеріану: Сьогодні Генеральний штаб виграв битву» [20, с.22]. Радянські солдати згадували, якою вони побачили столицю Східної Пруссії місто Кенігсберг. «Бронзовий Бісмарк дивиться одним оком – частину голови йому відірвало снарядом – на радянську регулювальницю, на машини Червоної армії, що проїжджають повз,

на кінні патрулі. Він ніби запитує: «Чому тут росіяни? Хто це дозволив?» [21, с.258].

Після 1945 р. до 1990 р. у ФРН і НДР було різне бачення історичного образу Отто фон Бісмарка. Це ж можна сказати й про тлумачення історичного спадку Бісмарка в історіографії західноєвропейських країн. Через п'ятдесят років після смерті «залізного канцлера» англійською мовою у Лондоні вийшла праця Еріха Айка «Бісмарк через п'ятдесят років». Автор висвітлив імідж фундатора Другого рейху без надмірної його міфологізації, як політика, який регулярно помилявся [21, с.111].

В НДР Бісмарка оцінювала через окуляри Маркса. Пріоритетним був класовий підхід. Маркс ставився до Бісмарка з певно заздрістю, адже Бісмарк згори здійснив те, що Маркс не зміг зроби революційним шляхом об'єднав німецькі землі. Історики НДР детально аналізували як макроісторичні процеси часів правління Бісмарка, наприклад його призначення на посаду канцлера як прояв кризи пруської монархії [22, с.112]. Виходячи з класових позицій трактували боротьбу Бісмарка за консолідацію пруських владних еліт навколо вирішення проблеми об'єднання німецьких земель [23, с.128]. Як тільки ФРН почала економічно відроджуватись, було легалізовано образ Бісмарка. В 1951 р. у Фрідріхру відкрили музей Отто фон Бісмарка, який з 2009 р. перебуває під управлінням Фонду імені Отто фон Бісмарка [24, с.1]. Фонд Отто фон Бісмарка був створений 23 жовтня 1997 року. У 2022 р. бундестаг прийняв рішення про державне фінансування діяльності фонду [25, с.1]. Тобто пам'ять про Бісмарка була інституціалізована.

В 1976 р. була опублікована монографія Йорна Рюзена «Від нових історичних досліджень до теорії історичної науки», в якій автор поглибив знання про співвідношення історії, колективної пам'яті та теоретичних досліджень історії [26, с.47]. Після воз'єднання Німеччини 1990 р. детальніше

розглядали помилки та здобутки Бісмарка. Праві популісти знущаються з прогресивних ідеалів післявоєнної Німеччини, яка захищає соціально слабких за рахунок багатих. Це модель рейнського капіталізму, яка була створена, зокрема, Бісмарком. Східнонімецькі землі на початку ХХІ століття відтворюють власну історичну традицію, зокрема, орієнтовану на неомарксистську парадигму історичної соціології [27, с.102].

До 200-річчя з дня народження Бісмарка в березні 2015 р. номер журналу «Aus Politik und Zeitungen» цілком був присвячений історичному дискурсу навколо «залізного канцлера». Голова «Фонду Бісмарка» Андреа Хопп звернула увагу на парадокс як адепт прусського консерватизму і милітаризму сприяв новому історичному самоусвідомленню німців. Як приклад авторка навела відзначення в 1965 р. 150-річчя з дня народження Бісмарка, коли визнали, що він сприяв консолідації християнських демократів, лібералів і соціал-демократів, які конфліктували за його життя [28, с.3]. Історик Андреас Віршінг у статті «Бісмарк і «особливий» німецький шлях» нагадав про особливості політичної культури Бісмарка, яка була критично налаштована щодо парламентської демократії, не дотримувалась ідей правової держави, інспірувала домінування військових над цивільними [29, с.9].

Видавець «Zeit Geschichte» Фолкер Ульріх проаналізував як змінювалось ставлення німців до Бісмарка. В розпал його політичного кар'єри ставлення трансформувалось зі сприйняття як «конфліктного міністра», а після 1871 р. засновника імперії. У Веймарській республіці, яка шукала власної історичної ідентичності Бісмарк повернувся як герой. Нарешті в 1990 р. завершився цикл об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» [30, с.15].

Професорка європейської історії Женевського університету Сандрін Котт висвітлила ставлення французів до історичного образу Бісмарка. Його сприймали як німецького демона і національного генія, а не європейця [31, с.22]. Історик-африканіст Юрген Ціммерер нагадав, що Бісмарк також був

засновником німецької колоніальної імперії, що визначає ставлення до його політики та історичного спадку у середовищі лівих лібералів [32, с.40]. Про різноманіття історичного спадку Бісмарка нагадав історик Юрген Кочка. Він звернув увагу на парадокс, коли боротьба із соціалістами мотивувала Бісмарка створити систему соціальної безпеки та стати засновником німецької соціальної держави [33, с.98].

Триває дискусія щодо історичного спадку Бісмарка. Зазначена дискусія, як і будь-яка наукова дискусія, не буде закінчена. Завершеність і незавершеність дій по-різному впливає на їхнє запам'ятовування. Під час виконання певної дії у людини виникає емоційне напруження. Якщо дія перервана, напруження не зменшується й все надовго запам'ятовується. Якщо емоційне напруження закінчується, пам'ять погано запам'ятовує це. Це було названо ефектом Зейгарнік. Серіали закінчуються на самому цікавому. Кожен маніпулятор розраховує на погану пам'ять того, хто має бути обманутий. Людина сприймає лише те, з приводу чого в неї вже виробилися певні уявлення, стереотипи, які виникають в процесі соціалізації людини, засвоєння як власного досвіду, так і досвіду інших. Коли система стереотипів є жорсткою, ми звертаємо увагу на ті факти, які підтримують її, і не помічаємо фактів, як їй суперечать.

Суперечливі оцінки історичного спадку Бісмарка у зверненні з нагоди його 200-річчя 1 квітня 2015 р. висловив президент ФРН Йоахім Гаук. Він нагадав, що «залізний канцлер» здійснив «революцію згори», яка дала старт суперечливому розвитку німецької історії в ХХ столітті. Зрештою, ФРН стала діалектичним результатом цього процесу [34, с.1]. Наприкінці дебатів щодо історичної пам'яті про Бісмарка історик Екхарт Конце назвав Бісмарка «не нашим канцлером» [35, с.9]. «Ситуація в сучасній Європі, через більш як століття після винайдення Бісмарком держави загального добробуту, дає багато наочних уроків того, як соціальну допомогу може бути поширено на

непрацездатних та безробітних і як систему охорони здоров'я може бути запропоновано як суспільний ресурс» [36, с.59].

Імперська традиція Бісмарка інспірує ностальгію хіба що у партії «Альтернатива для Німеччини». Зазначена партія плекає ностальгію за Німеччиною індустріальної доби, біля витоків якої був Бісмарк. Вона теж хоче здійснити консервативну революцію згори. Програма партії до виборів листопада 2021 р. фіксує бісмарківське розуміння захисту німецької мови та ставлення до повноти німецької історії як інструменту формування національної ідентичності [37, с.70].

Висновки. Французький мислитель Ернест Ренан зазначав, що певну групу людей робить нацією не лише те, що вони мають між собою багато спільного, а й те, що вони разом багато чого забули. Кожен маніпулятор розраховує на погану пам'ять того, хто має бути обманутий. Людина сприймає лише те, з приводу чого в неї вже виробилися певні уявлення, стереотипи, які виникають в процесі соціалізації людини, засвоєння як власного досвіду, так і досвіду інших. Коли система стереотипів є жорсткою, ми звертаємо увагу на ті факти, які підтримують її, і не помічаємо фактів, як їй суперечать. Історичні бренди несуть тягар пам'яті. Сприйняття образів пам'яті. Пам'ять не захищає репутацію. Увага до цінностей, які несе пам'ять. Є корпоративна пам'ять. Яким є ресурс пам'яті, ким ти є насправді. Пам'ять здатна приховати правду, враховуючи культурні відмінності. Нікому не відоме майбутнє. Важко змінити історичний імідж бренду, який неможливо повністю контролювати. Неможливо повністю відсторонити споживача від його культури. Найбільше амнезія загрожує пам'яті зсередини. Ви не зможете приховати свою історію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. White Hayden. Metahistory: The historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. London: Baltior&London, 1973. 462 с.

2. Koselleck Reinhart. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Shurkamp Verlag, 1979. 390 с.
3. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. К.: Дух і літера, 2006. 450 с.
4. Dworok G. *Aus den Hohlwegen deutscher Erinnerungskultur*. URL: <https://www.cicero.de/kultur/40-jahre-historikerstreit>
5. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К.: Ніка-Центр, 2004. 280 С.
6. Гобсбаум Е. Масове традиції творення: Європа. 1870-1914 рр. Винайдення традицій. К.: Ніка-Центр, 2015. 444 С.
7. Ільїн В. Історична пам'ять vs забуття: аксіологічний підхід. Історична пам'ять про Другу світову війну: комплекс жертви. Збірник наукових праць. К.: ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2023. 350 С.
8. Пам'ять про Другу світову війну: історичний дискурс європейських країн / За ред. члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук А.І. Кудряченка. К.: ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2023. 280 С.
9. Erhard Ludwig. *Wohlstand fuer Alles*. Duesseldorf: Econ Verlag, 1957. 390 S.
10. Hitler Adolf. *Monologe im Fuehrerhauptquartir. 1941-1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heimus*. Herausgegeben Werner Jochmann. Stuttgart: Cotta Verlag, 1976. 500 S.
11. Assmann Jan, Hoelscher Toni (Hrsg.). *Kultur und Gedaechnis*. Frankfurt am Main: Piper Verlag, 1988. 300 S.
12. Kochka Juergen. *Deutsche Identitaet und historischer Vergleich: nach dem «Historischerstreit»*. Aus Politik und Zeitgeschichte. №5. 1988. С.20-38.
13. Bodo Borries. *Die Geschichtsbewusstsein Jugendlicher. Youth on Historical. A Comparative European survey on historical consciousness and Political Attitudes among ad descents*. Hamburg: Propilaen Verlag, 1997. 350 S.

14. Фромм Е. Мати чи бути? К.: Дух і літера, 2010. 250 С.
15. Буркхард Я. Размышления о всемирной истории. СПб: Питер, 2013. 400 С.
16. Bismarck. Die gesammelten Werke. Friedrichsruher. 1924-1935.
17. Gitermann Valentin. Die Geschichtsphilosophischen Anschauungen Bismarck's. Archiv fuer Socialwissenschaft und Socialpolitik. 51 Band, 2 Heft. Berlin. 1923.С.15-24.
18. Otto von Bismarck Stiftung. URL: <https://www.bismarck-stiftung.de/2018/08/22/friedrichsruh-in-der-deutschen-kolonialgeschichte/>
19. Шелленберг В. Розвідувальна служба третього рейху. Таємні операції нацистської зовнішньої розвідки. К.: Темпора, 2026. 400 С.
20. Бівор Е. Берлін: падіння, 1945. К.: Лабораторія, 2026. 576 С.
21. Eyck Erich. Bismarck after Fifty Years. London: Hurper & Brothers Publishing, 1948. 452 S.
22. Boerner K. Die Krise der preussischen Monarchie von 1858 bis 1862. Berlin: Neues Deutschland Verlag, 1976. 340 S.
23. Canis C. Bismarck und Waldersee: Die aussenpolitischen Krise Enerschinungen und das Verhalten der Generalstabs 1882 bis 1890. Berlin: Academie, 1980. 328 S.
24. Bismarck-Museum Friedrichruh. URL: <https://www.bismarck-stiftung.de/bismarck-museum-friedrichsruh/>
25. Die Stiftung in Friedrichsruh und Schoenhausen. URL: <https://www.bismarck-stiftung.de/stiftung/otto-von-bismarck-stiftung/>
26. Ruesen Joern. Fuer eine erneuerte Historikstudien zur Theorie der Geschichtswissenschaft. Stuttgart: Cletta Verlag, 1976. 400 S.
27. Duncan Kelly. Karl Marx and historical Sociology. In: Handbook of historical Sociology. Edited by Gerald Delanty and Ergin Isin. London: Sage Publication, 2003. 430 С.

28. Hopp Andrea. Warum Bismarck? Aus Politik und Zeitschrift. 13/2015. S.3-15.
29. Wirsching Andreas. Bismarck und Problem eines deutschen «Sonderwegs». Aus Politik und Zeitschrift. 13/2015. S.9-19.
30. Volker Ullrich. Der Mythos Bismarck und die Deutschen. Aus Politik und Zeitgeschichte. 13/2-15. S.15.
31. Kott Sandrine. Bismarck Bilder in Frankreich und Europa. Aus Politik und Zeitschrift. 13/2015. C.20-32.
32. Zimmerer Juergen. Bismarck und der Kolonialismus. Aus Politik und Zeitschrift. 13/2015. S.34-50.
33. Kochka Juergen. Bismarck und die Entstehung des Deutschen Sozialstaats. Forschungen zur Westeuropaischen Geschichte. Band 43. Berlin, 2016. 398 S.
34. Bundespraesident Joachim Gauck bei einem Festakt anlaesslich des 200. Geburtstages von Otto von Bismarck an 1. April 2015 in Berlin. Bundespraesidentamt. S.1-3.
35. Conze Eckart. Kein Kanzler fuer uns. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 3 Januar 2023. S.9.
36. Скрутон Р. Як бути консерватором. К.: Наш формат, 2024. 232 С.
37. «Zeit fuer Deutschland». Programm der Alternative fuer Deutschland fuer die Wahl zum 21. Deutschen Bundestag. Berlin, 2021. 190 С.